

УДК 796.325.056.8

ПСИХОЛОГІЧНА СУМІСНІСТЬ ГРАВЦІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА СПОРТИВНОГО УСПІХУ У ВОЛЕЙБОЛІ

Тесліцький Ю.П.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена проблемі психологічної сумісності членів спортивної команди як визначальному чиннику успішної діяльності у ігрових видах спорту, зокрема у волейболі; теоретично обґрунтовано та перевірено на прикладі чоловічої збірної з волейболу Чернівецького національного університету вплив міжособистісних стосунків на успішність спортивної діяльності команди.

Ключові слова: волейбол, психологічна сумісність, соціометричний статус спортсмена.

Постановка проблеми. Питання сумісності у спортивній діяльності є визначальним у психології спорту і водночас недостатньо вивченим. Оскільки кожен вид спорту має свої специфічні особливості, то сумісність партнерів залежить від конкретних індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей особистості спортсмена.

Часто комплектування спортивних команд здійснюється тренерами без урахування психологічних особливостей спортсменів, їх сумісності та взаємовідносин, лише на підставі рівня спортивної підготовленості. Саме ці причини спричиняють різні негативні явища у спільній спортивній діяльності: нерозуміння партнера, конфлікти, незадоволеність діями партнера, тривале розучування спільних спортивних вправ і нестабільність їх виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, спрямовані на виявлення критеріїв сумісності, проведені для окремих видів спорту, дають змогу визначити основні психологічні чинники, що впливають на клімат у команді та результат спортивної діяльності загалом [2; 4; 7]. Сучасні наукові праці з дослідження колективу та процесу його формування присвячені вивченню психології команди (Разімов А.), психології в сучасному спорті (Кретті Б.), психології фізичного виховання і спорту (Гогун С., Мартьянов Б.), організації життєдіяльності в колективі (Новикова Л.), виховання особистості через колектив (Юдіна К., Якшина С.), соціалізації особистості через колектив (Бех І.) тощо.

Одним із визначальних аспектів ефективної спортивної діяльності є ступінь групової сумісності спортсменів. Розрізняють сумісність фізіологічну (функціональну) і соціально-психологічну [11]. Фізіологічна, або функціональна, сумісність визначається в основному рівнем спортивно-технічної підготовки команди, а соціально-психологічна – потребами, інтересами та особистісними якостями спортсменів, зокрема, соціальною спрямованістю, рівнем культури, типом вищої нервової діяльності та ін.

Якщо функціональна сумісність впливає лише на процес тренування чи змагань, то соціально-психологічна – на всі відносини між спортсменами, в тому числі й на тренувальні та змагальні дії, результативність команди. Психологічна сумісність спортсменів багато в чому визначає і психологічний клімат в команді.

Залежно від рівня психологічного клімату команда може бути кваліфікована як:

– *сполучена* – спортсмени сприймаються як єдина цілеспрямована група,

– *розчленована* – всередині є кілька згуртованих груп, заснованих на неформальних зв'язках, а між групами існують формальні зв'язки,

– *роз'єднана* – між усіма членами команди існують тільки формальні зв'язки [12, с. 46].

Психологічна сумісність розглядається як феномен, що включає міжособистісні відносини, і передбачає:

1. Компліментарність потреб, що передбачає доповнення до прояву потреб.

2. Конгруентність потреб, коли обидва суб'єкти (партнери) володіють схожими потребами, задовольняються одними і тими ж міжособистісними відносинами.

3. Компліментарність навичок, яка передбачає компенсацію недостатньо розвинених у одного суб'єкта здібностей іншим партнером.

4. Компліментарність знань, коли обидва партнери володіють різноспрямованими знаннями, так що кожен з них може вчитися в іншого.

5. Спільність цінностей, коли партнери мають загальну систему цінностей і правила поведінки [2, с. 65].

У членів спортивної команди в процесі безпосередньої взаємодії утворюється певна система зв'язків і відносин, які визначаються природою і вимогами виконуваної діяльності. Сформована система зв'язків і відносин між спортсменами передбачає регламентований розподіл їх обов'язків за функціональною та статусною ознаками. Команди, що відрізняються найбільшою згуртованістю, характеризуються конвергентним (тенденція до зближення) типом розвитку офіційного та неофіційного аспектів взаємовідносин з домінуючою роллю офіційної структури. Чим більш зрілою і розвинутою стає спортивна команда, тим більшу роль відіграє система офіційних відносин [9, с. 62].

Всі команди незалежно від виду спорту поділяються на цілісні та сумативні. Цілісні команди – це такі, в яких результат досягається за рахунок безперервної взаємодії їх членів між собою (спортивні ігри); сумативні – це команди, в яких загальний результат є сумою особистих результатів (наприклад, легка атлетика, спортивна гімнастика, єдиноборства), і відсутня взаємодія між усіма її членами в момент змагань [6, с. 213].

Кожен спортсмен займає в системі сформованих зв'язків і відносин певне місце – позицію, якій відповідає окрема роль як соціально-типова

система поведінки (сукупність дій), сформована в даному суспільстві для виконання певної соціальної функції.

Первинне спостереження за спортивною командою нерідко зумовлює гіпотезу, що всі її гравці рівні між собою, оскільки вони часто бувають приблизно одного і того ж віку, рівня професійної майстерності, мають однаковий стаж занять спортом, займаються у одного і того ж тренера, мають спільну мету та завдання спортивної діяльності.

Проте рівності в положенні, яке займає кожний з гравців команди в її ієрархічній структурі, немає. В результаті діяльності відбуваються самооцінка і взаємооцінка вчинків і успішності дій, що спричиняють порівняння кожного із членів команди з іншими партнерами, відведення кожному, в тому числі і собі, місця в команді, побудову ієрархічної структури команди, визначення статусу кожного її члена [7, с. 121–123].

Низка досліджень, проведених в спортивних командах, дозволили установити, що в них є особи, які користуються значно більшими симпатіями, повагою та авторитетом у своїх товаришів, ніж будь-хто інший [12; 13, 14].

У літературі пропонуються два види організації спільновиконуваної спортивної діяльності. Так, А.П. Травіна виділяє наступні види спільної спортивної діяльності:

- 1) спільно-послідовна, характерна для естафет в легкій атлетичі, плаванні;
- 2) спільна одночасно-паралельна (веслування, парне фігурне катання);
- 3) спільно-взаємопов'язана (баскетбол, хокей, волейбол тощо) [14, с. 54–55].

Кожен з видів спорту має свої специфічні особливості. Тому критерії сумісності для кожного з цих видів спільної діяльності будуть мати відчутні відмінності. З огляду на це необхідний пошук критеріїв сумісності для кожного конкретного виду спортивної діяльності і на цій основі комплектування спортивних груп.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми Констатуємо суттєвий внесок вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідження процесу формування колективу, зазначимо, що питання психологічної сумісності гравців як важливого аспекту колективної взаємодії та успішної спортивної діяльності у волейболі потребує більш ґрунтовного наукового аналізу.

Метою нашої статті стало теоретичне обґрунтування психологічної сумісності волейболістів як важливого аспекту успішності спортивної команди та її функціонування загалом.

Виклад основного матеріалу. Психологічна сумісність – це здатність колективу до ефективної діяльності внаслідок оптимального поєднання рис і характерів усіх членів групи. Іншими словами, це схожість спортсменів за рівнем розвитку властивостей, уваги, мислення, пам'яті, інтелекту, емоційної врівноваженості й тривожності, екстраверсії – інтроверсії, а також низки інших психічних якостей. Вона є одним із визначних факторів у формуванні й підтримці соціально-психологічного клімату.

Психологічна сумісність дає змогу встановити взаємозв'язок між членами спортивної команди, в основі якої – загальні ціннісні орі-

єнтації, міцні відносини, обумовлені їх психологічними особливостями.

Під час аналізу психологічної сумісності важливо враховувати типи комунікативної поведінки, які визначаються характерами спортсменів і їх психічними схильностями.

Спортивна діяльність в іграх вимагає від спортсменів постійного зв'язку між собою, активних дій своїх товаришів по команді та інтеграції цих дій. Крім того, подібна ситуація передбачає наявність взаємозамінних ролей або високоспеціалізованих функцій членів команди.

Місце спортсмена в структурі команди визначається не тільки спортивною функцією (нападник, ліберо, зв'язуючий і т.д.), але і в значній мірі рівнем спортивного результату, демонстрованим спортсменом, його особистими якостями, серед яких найважливішу роль відіграють соціальна спрямованість особистості, темперамент, зовнішній вигляд, загальний рівень культури.

Завдяки ступеню прояву означених якостей у спортсменів, незалежно від їх спортивної функції, виділяють такі основні соціально-психологічні типи: лідер – користується авторитетом у всіх або у більшості членів команди; спортсмени, які мають переваги – мають позитивні зв'язки з більшістю членів команди; небажані спортсмени – мають позитивні зв'язки з меншістю членів команди; ізольовані – спортсмени, які не мають позитивних зв'язків з іншими членами команди. Суттєве значення для сумісності, особливо для командно-ігрових видів спорту, має структура ролевих взаємин у команді. У спортивних командах виділяються різні ролі: соціальна, міжособистісна, функціональна.

Критерієм сумісності команди з гравцем є індекс соціометричного статусу спортсмена (ІСС), що визначали за формулою

$$ІСС = \frac{K_{п+} + K_{п-}}{N-1} \times 100\%, \text{ де } K_{п+} - \text{кількість позитивних виборів, } K_{п-} - \text{кількість негативних виборів, } N - \text{кількість респондентів.}$$

В якості критерію сумісності особистості з командою ми використовуємо емоційну задоволеність спортсмена відносинами з кожним партнером команди, показником якої був індекс соціометричної експансивності (ІСЕ), що вираховується за формулою $ІСЕ = \left(\frac{K}{N-1}\right) \times 100\%$, де K –

кількість позитивних чи негативних виборів означеного члена команди, N – кількість респондентів.

Членам волейбольної команди була запропонована серія тверджень, що стосувалися формальних та неформальних взаємовідносин та визначення лідерів у команді, усвідомлення власної ролі в команді та виокремлення з-поміж членів команди осіб за критерієм особистісних стосунків (друзі, товариші чи колеги).

За результатами проведеного опитування можемо констатувати наступне:

1. Кількість взаємних виборів при діагностиці соціометричного статусу спортсмена співвідноситься із його формальним статусом у команді (0,91; $p < 0,05$).

2. При діагностиці соціометричної експансивності та неформальної взаємодії спортсменів з кожним партнером команди отримали результати, що позитивно корелюють із формальним статусом (0,67; $p < 0,05$), неформальним статусом

(0,74; $p < 0,05$), потребою у неформальному спілкуванні (0,61; $p < 0,05$), та із задоволеністю неформальним спілкуванням (0,43; $p < 0,05$).

3. Дослідження неформального аспекту спілкування членів команди свідчить про наявність у команді односторонніх, формування підгруп на основі спільних особистісних якостей, поглядів, інтересів, мети тощо.

4. З-поміж спортсменів, що разом тренуються у складі збірної Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 53% підтримують неформальні дружні стосунки, 35% опитаних засвідчують приятельські відносини, лише 8% опитаних спілкуються із партнерами по команді виключно в межах спортивної діяльності. Проте останній показник зумовлений швидше нетривалим періодом навчально-тренувальної діяльності (студенти 1 курсу), аніж міжособистісним конфліктом чи психологічною несумісністю. 6% опитаних засвідчили відсутність дружніх чи приятельських стосунків, охарактеризувавши свої взаємовідносини як конкурентні, суперницькі.

Наведені дані опитування членів чоловічої збірної команди університету з волейболу свід-

чать про психологічну сумісність усіх спортсменів, показники наведених індексів перевищують середні значення і носять позитивний характер.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психологічна сумісність взаємодіючих партнерів в спільно виконуваній спортивній діяльності виступає важливим чинником, що обумовлює спрацьовування спортсменів, і виявляється у швидкості оволодіння новими вмивами, стабільності їх виконання, оптимізації ігрового взаємодії, підвищення результативності змагальної діяльності команди.

У різних видах спорту, в силу їх специфічності, критеріями сумісності виступають ті чи інші індивідуально-психологічні та особистісні особливості спортсменів. Комплектування спортивних груп, ігрових складів на основі врахування психологічної сумісності взаємодіючих спортсменів дозволяє істотно підвищити ефективність їхньої діяльності.

Предметом наступних наукових розвідок може слугувати феномену лідерства у волейбольній команді як чинника спортивного успіху та згуртованості команди.

Список літератури:

- Андрушин И. Ф. Методика совершенствования тактической подготовки высококвалифицированных волейболистов на основе межличностного функционального взаимодействия: Автореф. канд. дис. – М., 1993. – 20 с.
- Бабушкин Г. Д. Психологическая совместимость и срабатываемость в спортивной деятельности / Г. Д. Бабушкин, Кулагина Е. В. – Омск: СибГАФК, 2001. – 110 с.
- Бех И. П. Коллектив як чинник виникнення унікальної ситуації виховання особистості / І. П. Бех // Директор школи. – 2002. – № 6 (лют.). – С. 14–18.
- Бринзак С. Теоретичне обґрунтування оцінки психологічної сумісності в спортивній команді / С. Бринзак // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Fkszn/2006-01/06brsst.pdf
- Гогун С. М., Март'янов Б. І. Психология физического воспитания и спорта: учеб. пособие для студ. высш. пед. уч. зав. / Е. М. Гогун, Б. И. Мартьянов. – М.: Академия, 2000. – 288 с.
- Горбунова В. В. Психология командотворения: Ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд: монографія / В. В. Горбунова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 380 с.
- Ильин Е. П. Психология спорта / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
- Караулова С. Особливості формування колективу волейбольної команди підлітків / С. Караулова, І. Олійник, М. Олійник // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2014. – Вип. 18(1). – С. 380–384.
- Кретти Б. Д. Психология в современном спорте / Б. Д. Кретти. – М.: ФиС, 2000. – 224 с.
- Мельничук Т. О. Лідерство в групі, колективі як інструмент і мотив розвитку особистості / Т. О. Мельничук // Рідна школа. – 2000. – № 5. – 188 с.
- Разимов А. П. Психология команды / А. П. Разимов. – М.: Высшая школа, 2003. – 423 с.
- Система збалансованих індикаторів психологічного клімату спортивної команди: навч.-метод. посіб. / Ложкін Г. В., Воробйов М. І., Бринзак С. С. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 171 с.
- Теслицький Ю. Психологічні аспекти згуртованості спортивних команд / Ю. П. Теслицький // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Вип. 64. Серія педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – № 64. – С. 130–133.
- Травина А. П. Особенности комплектования спортивных команд с различной формой организации совместной деятельности / А. П. Травина // Тез. докл. 10-й Всесоюзной науч.-практ. конф. психологов спорта. – М. – 1988. – С. 54–55.

Теслицький Ю.П.

Черновицький національний університет імені Юрія Федьковича

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СОВМЕСТИМОСТЬ ИГРОКОВ КАК ПРЕДПОСЫЛКА СПОРТИВНОГО УСПЕХА В ВОЛЕЙБОЛЕ

Аннотация

Статья посвящена проблеме психологической совместимости членов спортивной команды как определяющем факторе успешной деятельности в игровых видах спорта, в частности в волейболе; теоретически обосновано и проверено на примере мужской сборной по волейболу Черновицкого национального университета влияние межличностных отношений на успешность спортивной деятельности команды.

Ключевые слова: волейбол, психологическая совместимость, социометрический статус спортсмена.

Tslitskyy Y.P.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PSYCHOLOGICAL COMPATIBILITY PRECONDITION PLAYERS AS SPORTING SUCCESS IN VOLLEYBALL

Summary

The article deals with the problem of psychological compatibility of members of athletic teams as a determining factor in the success of the game sports, particularly volleyball; theoretically substantiated and verified by the example of men's volleyball team from Chernivtsi National University interpersonal relationships influence the success of a sports team.

Keywords: volleyball, psychological compatibility, sociometric status of the athlete.